

گواهی می‌شود:

جناب آقای عبدالله صفرزایی به درخواست بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران مقالات
بندر تنگ، سند، قفص، کیج، سدیح، گوادر، مکران، را جهت درج در
دانشنامه خلیج فارس تألیف کرده‌اند، که به تأیید رسیده و در آینده در دانشنامه
مذکور چاپ خواهد شد.

من برای
مسئول دفتر نشر و توزیع
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران
معاون پژوهشی

دانشنامه خلیج فارس / زیر نظر شورای علمی دانشنامه خلیج فارس؛ دبیران علمی فرح‌اله احمدی، منوچهر اکبری، حسین یکتا؛ ویراستاران علمی فرح‌اله احمدی... [و دیگران]. - تهران: بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران، ۱۳۹۴.
ج ۲: مصور (بخشی رنگی)، جدول، نمودار (بخشی رنگی). - (کتابخانه بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران؛ ۶۵؛ ۶۶)

ISBN: 978-964-5515-75-9 (دوره)

ISBN: 978-964-5515-74-2 (ج ۲)

Encyclopedia of Persian Gulf

عنوان اصلی:

ویراستاران علمی: فرح‌اله احمدی، کمال پولادی، عبدالرسول خیراندیش، حسین یکتا.

ج ۱. آ-ژ ج ۲. س-ی.

۱. خلیج فارس - دایرةالمعارف الف. احمدی، فرح‌اله، ۱۳۳۷ - دبیر، ویراستار ب. اکبری، منوچهر، ۱۳۳۵ - دبیر ج. یکتا، حسین، دبیر

د. شورای علمی دانشنامه خلیج فارس ه بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران و. عنوان

۱۳۹۴ ۲۱۳۴/۵۲ DSR ۹۵۵/۳۵

کتابخانه ملی ایران ۴۱۲۸۳۴۸

حق چاپ برای بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران محفوظ است.

دانشنامه خلیج فارس (جلد دوم «حروف س - ی»)

زیر نظر شورای علمی دانشنامه خلیج فارس

دبیران علمی: احمدی، فرح‌اله؛ اکبری، منوچهر؛ یکتا، حسین

چاپ اول: ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰

ناشر: بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران

چاپخانه: نابنگار

بهای دوره دوجلدی: ۱,۵۰۰,۰۰۰ ریال

ISBN: 978-964-5515-74-2 (vol. 2)
ISBN: 978-964-5515-75-9 (vol.set)

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۵۱۵-۷۴-۲ (ج. ۲)
۹۷۸-۹۶۴-۵۵۱۵-۷۵-۹ (دوره)

بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران

نشانی: تهران، سعادت‌آباد، بلوار فرهنگ، خیابان معارف، بن‌بست دانش، پلاک ۱

تلفن: ۴-۲۲۱۲۹۸۴۳ نمابر: ۲۲۰۷۳۲۲۷ صندوق پستی: ۴۷۸-۱۴۶۵۵

پست الکترونیکی: info@iecf.ir پایگاه الکترونیکی: www.iecf.ir

می‌آید. تمدن قدیمی موهنجودارو / Mohenjodaro در این ایالت به‌وجود آمده است. در دوره هخامنشیان، داریوش کبیر مرزهای ایران را تا ایالت سند گسترش داد که از آن با نام «هیدوش» در کتیبه‌ها یاد شده است (شارپ، ۱۳۸۴: ۸۳). بعد از فروپاشی هخامنشیان، اسکندر بر این ناحیه دست یافت. اسکیلار / Skylas دریاسالار داریوش و نئارخوس / Nearchos فرمانده قشون دریایی اسکندر سفر دریایی را به دریای عمان و خلیج فارس از دهانه رود سند آغاز کردند. داریوش نخستین کسی بود که از دهانه این رود مسیر دریای عمان و اقیانوس هند را کشف کرد تا جایی که فنیقی‌ها قبلاً به فرمان پادشاه مصر از آنجا - سواحل شمالی آفریقا - برای جست‌وجوگری به راه افتاده بودند. داریوش پس از این اکتشاف، هندی‌ها را به اطاعت درآورد و هندی‌ها و ایرانی‌ها از این راه دریایی استفاده می‌کردند (هرودوت، ۱۳۸۴: ۱۱۰-۱۰۹). بعدها سلوکوس اول با انعقاد قراردادی بسیاری از شهرهای سند را به چندراگوپتا، پادشاه هند، واگذار کرد (استرابو، ۱۳۸۲: ۳۱۲). در دوره ساسانیان مرزهای ایران تا رودخانه سند امتداد داشت. شاپور در کتیبه کعبه زرتشت این ایالت را از ممالک تحت سلطه خود برشمرده است (اکتبرزاده، ۱۳۸۲: ۴۲). علاوه بر آن، کوسماس / Cosmas مورخ و سیاح مسیحی ساکن بندر سیلان نیز در قرن ششم میلادی شرح می‌دهد که «مرز میان ایران و هند رودخانه سند بوده و سرزمین‌های طرف چپ رودخانه مذکور یعنی مغرب آن زیر نظر حاکمیت ایران قرار داشته‌اند» (مشکور، ۱۳۷۸: ۲۸۴). مسلمانان در زمان خلافت بنی‌امیه و در دوره حاکمیت حجاج بن یوسف در عراق به فرماندهی محمدبن قاسم شهرها، قصبه‌ها و آبادی‌های ایالت سند را یکی پس از دیگری فتح کردند (کوفی، ۱۳۸۴: ۲۴۴-۹۷). از آن زمان به تدریج دین اسلام در این ایالت گسترش یافت و با تشکیل حکومت‌های اسلامی در سده‌های بعدی این ایالت کاملاً چشم‌اندازی اسلامی گرفت. مقدسی و اصطخری، از جغرافی‌نویسان و مورخان مسلمان، اشاراتی جالب به این منطقه دارند. به نوشته آنها، سند سرزمینی آباد بوده که انواع محصولات در آن به‌عمل می‌آمده و بازرگانی دریایی در آنجا از طریق بنادر دیبل و شهر منصوره رونق فراوان داشته است؛ چنان‌که مقدسی می‌نویسد: «اینجا سرزمین زر و بازرگانی است» (مقدسی، ۱۳۸۵: ۷۰۱). بندر دیبل در کنار بزرگ‌ترین دهانه رود سند، در آن زمان بندری معمور بود. بازرگانان محصولات ایالت‌های حاصلخیز سند و پنجاب و دیگر ایالت‌های هند را از طریق این بندر و از مسیر دریای عمان و خلیج فارس به دیگر ممالک صادر می‌کردند. امروزه آثار بندر قدیمی دیبل در فاصله حدود ۷۰ کیلومتری جنوب شرقی کراچی مشاهد می‌شود. در واقع، کراچی جایگزین آن بندر تاریخی شده است. منصوره نیز به‌عنوان قصبه سند و مرکز آن ایالت در آن دوره، شهری آباد بوده است. هندی‌ها به منصوره «برهمن‌آباد» می‌گفتند. این شهر در ۶۵ کیلومتری شمال شرق حیدرآباد فعلی قرار داشت و درحال حاضر حیدرآباد جای آن را گرفته است (سربازی، ۱۳۸۷: ۶۳).

یکتا، حسین. ۱۳۷۵، روزشمار جنگ؛ پیدایش نظام جدید. تهران: مرکز مطالعات جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.

Freedman, Robert. 1975, *Soviet Policy Toward the Middle East Since 1970*. New York: Praeger.

حمید احمدی

سند / The Indus River

رودی در پاکستان با جهت شمالی - جنوبی از کوه‌های هیمالیا تا دریای عمان و از مهم‌ترین راه‌های ارتباطی خلیج فارس با هند و آسیای مرکزی در طول تاریخ.

ایندوس یا سند نام یکی از رودهای پر آب پاکستان و از نواحی بسیار کهن و تمدن‌ساز جهان است که در طول تاریخ شهرهای بسیار در دهانه آن به‌وجود آمده‌اند.

رود سند به‌علت داشتن قابلیت کشتیرانی از گذشته‌های دور پل ارتباطی دو حوزه تمدنی بین‌النهرین و موهنجودارو و خلیج فارس و تمدن‌های شمال هند و پاکستان کنونی بوده است. نام سند یا سندو در زبان هندی باستان به معنای رود است و نام کشور هند نیز از همین رود گرفته شده است. بدین ترتیب که ایرانیان همچون مورد آسورای هندی، که به آن اهورا می‌گویند، سند را به هند تغییر داده‌اند (دورانت، ۱۳۸۷: ۴۵۵). یونانی‌ها نیز نام ایندوس را از کلمه هند و ایرانی اقتباس کرده‌اند و امروزه در اروپا به هند، ایندیا / India گفته می‌شود.

رود سند یکی از سه رود بزرگ شبه‌قاره هند است که به‌طور کامل در کشور پاکستان جریان دارد. این رود از کوه‌های هیمالیا سرچشمه می‌گیرد و در مسیری کمابیش شمالی - جنوبی در محدوده بندر کراچی به دریای عمان می‌ریزد. عرب‌ها رودخانه سند را «نهر مهران» نامیده‌اند و آن را از حیث بزرگی و سودمندی به رود نیل تشبیه کرده‌اند. (لسترنج، ۱۳۸۳: ۳۵۴). حاشیه این رودخانه بیشتر تمدن‌های هند باستان را در خود جای داده است. در سده‌های میانه، شهرهای بسیار در اطراف این رود وجود داشته که جغرافی‌نویسان مسلمان از آنها نام برده‌اند. ملتان و منصوره از مهم‌ترین شهرهای آن بوده‌اند.

ایالت سند در زمان‌های گذشته ناحیه‌ای وسیع را دربر می‌گرفته است. اصطخری در قرن چهارم هجری قمری حدود این ایالت را چنین اعلام می‌کند: «شرق آن تمامت دریای پارس است و غریب کرمان و بیابان و اعمال سجستان و شمالی آن شهرهای هند است و جنوبی آن بیابانی است که میانه مکران و قفص است و از پس آن دریای پارس می‌باشد» (اصطخری، ۱۳۷۳: ۱۷۳).

درحال حاضر، قلمرو جغرافیایی سند بسیار محدود شده و یکی از ایالات چهارگانه پاکستان در جنوب شرق آن کشور در کنار سواحل دریای عمان و اقیانوس هند به‌شمار می‌رود. بندر کراچی، پرجمعیت‌ترین شهر پاکستان، در این ایالت است که در ساحل دریای عمان واقع است. از شهرهای مهم دیگر سند حیدرآباد است که آن هم از شهرهای پرجمعیت پاکستان به‌حساب

سورت / Suret

از بنادر مهم هندوستان و کانون ارتباط هند و سرزمین‌های مجاور با خلیج فارس در گذشته‌های دور.

بندر سورت یا سورات/ Surat در ایالت گجرات هند واقع است که در ایام سیطره مغولان بر هند به‌عنوان مهم‌ترین مرکز تجارت دریایی این کشور محسوب می‌شد. از این بندر راه تجارت دریایی به خلیج فارس، اقیانوس هند و دریای عرب آغاز می‌شد و از طریق همین بندر بسیاری از مسلمانان هندی با کشتی به بندر جده می‌رفتند و از آنجا عازم زیارت مکه و مدینه می‌شدند. آغاز تاریخ سورت به ایام مهابهارا/ Mehabebara تا حدود سه هزار سال قبل از میلاد برمی‌گردد. به باور اولیه هندیان، کریشنا با گاوهای خود در آنجا ماند. نام سورت نخستین بار در سنگ‌نبشته‌های مربوط به آشوکا در سوپارا/ Suparah نزدیک بمبئی در سوراشر/ Surashtra آمده است. این شهر بندری در امپراتوری موریان جایگاهی ویژه داشت و بعد به قلمرو گجرات درآمد و ایالت گجرات پس از ۱۲۹۹م. به دست مسلمانان تصرف شد. عده‌ای از اعراب کوفه به این سرزمین نقل مکان کرده و در اواخر قرن سیزدهم میلادی در آنجا مستقر شدند. آنان تجارت با ملاکا، چین، سیلان، سیام و سوماترا را دنبال کردند. سورت به تدریج از اهمیت بسیار برخوردار شد و بازرگانان از کشورهای دیگر در آنجا اقامت گزیدند و شهر گسترش یافت. شهر سورت در دوره پادشاهان مغول هند چون اورنگ زیب و جانشینانش رشد و رونق یافت. پرتغالی‌ها نخستین اروپاییانی بودند که نخست در ۱۵۱۳م. و بعد در ۱۵۳۰م. به سورات وارد شدند. تجارت هند-خلیج فارس از طریق سه بندر هرمز، بندر عباس و بصره انجام می‌گرفت. بنادر کامبی/ Camby، سورت و بعدها بمبئی در غرب هند فعالیت‌های تجاری گسترده با بنادر ایران در خلیج فارس داشتند. سورت در قرن هفدهم قلب اقیانوس هند به حساب می‌آمد و مهم‌ترین بندر مرتبط با ایران بود (Maloni, 1997: 31). پیش از آنکه سیطره انگلستان بر هندوستان کامل شود، چهار منطقه در هند در کار بازرگانی فعال بودند. هریک از این مراکز کالاهای خاص خود را عرضه می‌کردند. گجرات/ Gugarat، مالابار- کرالا/ Malabar-Kerala، کروماندل/ Coromandel و بنگال/ Bengal، بندر گالیکوت/ Galikut در قرن هفدهم مرکز بازرگانی پرتغالی‌ها شده بود و هلندی‌ها مالابار را مرکز تجاری خود قرار داده بودند. از بنادر ایران کالاهای تجاری، میوه‌های خشک و اسب به این بندر حمل می‌شد. این دادوستدها طی قرن‌های طولانی ادامه داشت. قبل از آنکه بر تعداد کشتی‌ها افزوده شود، بازرگانی از راه‌های زمینی در حاشیه اقیانوس هند و دریای مکران ادامه داشت و برخی از این کالاها از طریق جاده ابریشم جابه‌جا می‌شد. اما با رشد کشتیرانی و تجارت دریایی بر رونق این بندر افزوده شد. بنادر شاول/ Chaul و دیبل/ Dibel، که در قرن شانزدهم بیشترین فعالیت‌های بازرگانی با خلیج فارس را داشتند،

ایالت سند برای مدت زمانی در محدوده اقتدار غزنویان، غوریان و سلاطین دهلی قرار گرفت. آخرین مرکز مقاومت جلال‌الدین خوارزمشاه در برابر مغولان این ایالت بود. این ایالت از یورش‌های تیموری نیز در امان نماند و مدت‌ها زیر نظر سلاطین گورکانی هند بود. انگلیسی‌ها در ۱۲۵۹ق. / ۱۸۴۳م. سند را ضمیمه امپراتوری خود کردند (اسپونر، همان: ۱۱۱). بعد از جدایی پاکستان از هندوستان در ۱۹۴۷م، ایالت سند به یکی از چهار ایالت پاکستان تبدیل شد.

از زمان‌های گذشته تانگون، کشاورزی و بازرگانی ارکان مهم اقتصادی ایالت سند بوده‌اند. بنادر جنوبی این ایالت در ساحل دریا نقش بسیار مهمی در عرصه بازرگانی و تجارت دریایی داشته‌اند. در حال حاضر، بندر کراچی مهم‌ترین بندر ترانزیتی پاکستان در ساحل دریای عمان به‌شمار می‌رود. بیشتر مردم این منطقه به زبان سندی سخن می‌گویند که از شاخه‌های زبان هندواروپایی است و با زبان بلوچی اشتراکاتی دارد (همان).

کتاب‌شناسی

- اسپونر، ۱۲۷۷، «بلوچ و بلوچستان»، *دانشنامه جهان اسلام*، ج ۴.
 استرابو، ۱۳۸۲، *جغرافیای استرابو (سرزمین‌های زیر فرمان هخامنشیان)*. ترجمه همایون صنعتی‌زاده، تهران: بنیاد موقوفات محمود افشار یزدی.
 اصطخری، ابراهیم، ۱۳۷۳، *ممالک و مسالک*. ترجمه محمدبن اسعدبن عبدالله تستری و به کوشش ایرج افشار، تهران: موقوفات محمود افشار یزدی.
 اکبرزاده، داریوش، ۱۳۸۲، *کتیبه‌های پهلوی اشکانی*. تهران: پازینه.
 دورانت، ویل، ۱۳۸۷، *یونان باستان*. ترجمه امیرحسین آریان‌پور، فتح‌الله مجتباتی و هوشنگ پیرنظر، تهران: علمی و فرهنگی.
 سربازی، عبدالصمد، ۱۳۷۸، *بلوچ و بلوچستان*. ترجمه محمد سلیم آزاد، سنندج: کردستان.
 شارب، رلف نورمن، ۱۳۸۴، *فرمان‌های شاهنشاهان هخامنشی*، ج ۲، تهران: پازینه.
 کوفی، علی بن. حامد، ۱۳۸۴، *فتحنامه سند معروف به چچ نامه*. به تصحیح داود پوته، تهران: اساطیر.
 لسترنج، گای، ۱۳۸۳، *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی*. ترجمه محمود عرفان، تهران: علمی و فرهنگی.
 مشکور، محمدجواد، ۱۳۷۸، *نامه باستان، مجموعه مقالات*. به اهتمام سعید میرمحمد صادقی و نادره جلالی، ج ۱، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
 مقدسی، ابوعبدالله محمدبن احمد، ۱۳۸۵، *احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم*. ترجمه علینقی منزوی، تهران: کوش.
 هرودوت، ۱۳۸۴، *تاریخ هرودوت*. ترجمه هادی هدایتی، ج ۳، ج ۲، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

عبدالله صفرزایی